

als wetenschappelijk verantwoord; deze methode garandeert immers direct redelijk betrouwbare resultaten, terwijl de mogelijkheid tot voortgezet experimenteren hierbij onverlet blijft'.

In de loop van 1966 wordt een serie experimenten doorgevoerd onder meer gericht op het toetsen van een aantal in de praktijk gebleken desiderata op hun onderzoektechnische realiseerbaarheid. Wanneer de resultaten daartoe aanleiding geven, hopen wij ook over dit nadere experimentele onderzoek in de *Sociologische Gids* verslag uit te brengen.

EEN RECENT MENINGSVERSCHIL OVER HET WAARDEBEGRIIP

door R. KROES

In respectievelijk 1959 en 1963 verschenen twee politicologische studies, waarin het waardebegrip een centrale rol speelt: *Political Theory* van Arnold Brecht¹ en *Man and his Government* van Carl J. Friedrich.² De tweede treedt bij zijn bepaling van het waardebegrip via voetnoten in discussie met eerstgenoemde. Geen van beide auteurs is te rangschikken onder de beoefenaars van een sociologisch gerichte politicologie, zoals die bijvoorbeeld bedreven wordt door Easton, Lipset, Coleman, Almond. Ze stammen uit de Duitse traditie, die sterk staatsrechtelijk en 'Ideengeschichtlich' gericht was. De hantering van het waardebegrip door beide auteurs vertoont daarvan duidelijke sporen.

Het boek van Brecht is voornamelijk gericht op de behandeling van het begrip *waardevrijheid*, of in zijn bewoordingen: *Scientific Value Relativism*. Hij behandelt aard en logische onontkoombaarheid van het begrip, het ontstaan ervan, de polemiek rond het begrip en de gevolgen voor de afbakening van de wetenschappelijke competentie. Hij laat deze uiteenzetting voorafgaan door een omlijning van de betekenis van het predikaat 'wetenschappelijk'. Kennis ontleent een specifiek wetenschappelijk karakter aan de methode, waarmee het verworven is. De huidige 'theorie van de wetenschappelijke methode' berust op overeenstemming over deze procedureregels: wil kennisvergaring wetenschappelijk zijn, dan moet ze uitgaan van waarneming en verslaggeving; de aanspraak dat de subjectieve waarneming overeenstemt met een werkelijk feit, moet geaccepteerd worden; evenzo moet de generalisering op basis van de waarneming beschouwd worden als gerechtvaardigd (warranted) en de verklaring in termen van relaties (met name causale relaties) als

---

¹ A. Brecht, *Political Theory, The Foundations of Twentieth-Century Political Thought* (Princeton 1959).

² C. J. Friedrich, *Man and his Government. An Empirical Theory of Politics* (New York 1963).

correct gedaan. Zijn al de opeenvolgende stappen van een onderzoek als onaantastbaar aanvaard, dan brengt dat voor de vergaarde kennis deze consequenties met zich: de kennis wordt *als kennis* tussen mensen 'overdraagbaar' — wetenschappelijke kennis is 'intersubjective transmissible knowledge'. Aanvaarding van de verslaggeving over de fazen van de kennisvergarig brengt met zich aanvaarding van de vergaarde kennis zelf.

Wanneer men van deze omlijning van het begrip 'wetenschappelijk' uitgaat, is een onvermijdelijke consequentie het waarderrelativisme. De geldigheid of de juistheid van een waarde leent zich niet voor 'intersubjective transmissible proof'; verwijzingen naar waarden als algemeen geldig dienen daarom niet in een wetenschappelijke bewijsvoering toegelaten te worden. De onvermijdelijkheid van deze gevolgtrekking toont Brecht aan op logische gronden. Hij wijst op het onderscheid tussen redeneringen, die naar betekenis bepaald zijn tot 'het zijn' en redeneringen, waarvan de betekenis in termen van 'behoren' is weer te geven. Het is logisch ontoelaatbaar om in een redering over te gaan van premissen op het ene niveau tot conclusies op het andere:

*"Inferences of what ought to be, therefore, can never be derived deductively (analytically) from premises, whose meaning is limited to what 'is'; they can be correctly made only from statements that have an Ought-meaning, at least in the major premise."*³

Het is gerechtvaardigd om in een redenering de geldigheid van een waarde af te leiden uit een verderliggende, meer omvattende waarde, waarvan de geldigheid gepostuleerd wordt. Dat is mogelijk tot de laatste stap, als men uitkomt bij laatste, 'ultieme' waarden, waarvan de inhoudelijke geldigheid niet wetenschappelijk is aan te tonen. Het 'omhelzen' van dergelijke waarden is volgens Brecht een kwestie van keuze, ingegeven door overtuiging, intuïtie of instinct.⁴

Het is denkbaar dat men de logica van deze redenering onderschrijft, maar de toelaatbaarheid ontkent om waarden te betrekken in de sfeer van 'het behoren'. Nergens in zijn boek wettigt Brecht met zoveel woorden dit verlenen van normatief karakter aan waarden, naar hun inhoud genomen. Op dit punt wreekt zich de vaagheid van het waardebegrip dat Brecht hanteert. In zijn boek komen onder het hoofd *What is valuable*⁵ definities voor van respectievelijk het extrinsieke (of in ander termgebruik: instrumentele) waardebegrip en het intrinsieke. De eerste luidt: iets heeft waarde, als het leidt tot het verwezenlijken van een bepaalde doelstelling. Die doelstelling op zichzelf kan weer waarde hebben voor het bereiken van een verder liggende doelstelling. De uiteindelijke doelstelling, die om zichzelf wordt nagestreefd, noemt Brecht een intrinsieke waarde. Niet alleen worden doeleinden en waarden niet gescheiden en waarden uitsluitend in termen van doeleinden gedefinieerd, bovendien treedt hier ook de verwarring van waarden en normen op:

"While the pursuit of changing purposes is going on in our lives and we see it going on in the lives of others, we may, and generally do, feel that some

---

³ Brecht, p. 126.

⁴ id., p. 118.

⁵ id., p. 119.

purposes ought to be pursued and others ought not. We thus distinguish between what we do cherish and what we ought to cherish."⁶

Hoe nu precies op dit *individuele* belevingsniveau bij het doeleind, dat men verkiest na te streven en het besef van een sociale norm over wat men als doeleind behoort na te streven, het *waardebesef* ingepast moet worden, laat Brecht ongezegd. Waarschijnlijk vormen zowel het individueel verkozen als het sociaal voorgeschreven doeleind in zijn begrippenstelsel waarden. Nu bestaat er in het algemeen weinig eenstemmigheid over de onderlinge afgrenzing van deze drie belendende begrippen, maar het is wel degelijk mogelijk ze anders dan in termen van elkaar te definiëren.⁷ Het lijkt in ieder geval weinig wenselijk in een boek, waarin het waardebegrip centraal staat, uitgerekend het waardebegrip in termen van doeleinden en normen te definiëren.

Het curieuze is overigens, — en dat geldt ook voor het boek van Friedrich — dat het betoog op zichzelf aanvaardbaar is voor lezers die uitgaan van een bepaling van het begrip waarde, die afwijkt van die van de auteur. Het verstrekken van een iets andere inhoud aan het gehanteerde waarde-begrip wijzigt niet de strekking van het betoog. Op slechts twee punten in de gedachtegang van Brecht wreekt zich voor de geldigheid van het betoog het ontbreken van een 'sociologisch gezichtspunt' in zijn waardebegrip. Het ontbreken van besef van de wijze, waarop waarden tezamen met normen en doelstellingen in een samenleving 'spelen', leidt tot onduidelijkheid in het polemisch gedeelte van het boek, waar het al dan niet objectief zijn van waarden in het geding is.⁸ De al dan niet aanwezige objectieve hoedanigheid is de inzet van een discussie of waarden behoren tot de sfeer van 'het zijn' — méér zijn dan *mere reflection of some duty, of some Ought, of some norm.*⁹ Brecht onderscheidt twee betekenissen van de vraag, of waarden objectief 'er zijn'.

*"Objectivity of values may simply mean the same thing we have just understood by objectivity of the things themselves and their relations. Food is an objective value because it is objectively valuable for the preservation of health . . ."*¹⁰

Voorzover het hier gaat over de objectieve relaties tussen dingen, lijkt het eerder raadzaam daarover in termen van functionaliteit te spreken, dan in termen van waarden. Als Brecht hier bedoelt dat in dergelijke gevallen de objectieve geldigheid van waarden is af te leiden uit hun objectieve functionaliteit, is hij met zijn eerder geleverde betoog in strijd. De man, die in

---

⁶ id., p. 120.

⁷ Zie bijv. J. A. A. v. Doorn en C. J. Lammers, *Moderne Sociologie* (Utrecht 1959), al leent zich dat boek weinig voor een doorslaggevende begripsbepaling: van 'doeleinde' komen bijv. deze twee, door een halve pagina gescheiden, definities voor, die niet zonder meer met elkaar te rijmen zijn — *Het komt ons echter voor, dat het beter is om voor die zaken, waarop het streven van de mens gericht is, de term doeleinden te gebruiken, en: Wij definiëren doeleinden dan als min of meer gestandaardiseerde opvattingen omtrent wat wenselijk is.* Zie pp. 98 en 99.

⁸ Brecht, p. 284.

⁹ id., p. 284.

¹⁰ id., p. 287.

hongerstaking gaat tot de dood erop volgt, is het voorlopig levende bewijs, dat ook het behoud van gezondheid en leven een waarde is als andere en daaraan naar vrije verkiezing ondergeschikt te maken.

Voorts, zegt Brecht,

*"... the claim to objectivity of values may go beyond this by asserting that the value of the ulterior goal also can be objectively established, and that the rank of any value within the entire range of potential values is something objective, not merely a reflection of our thoughts on it."*¹¹

Op basis van de redenering in het systematisch gedeelte van zijn boek concludeert Brecht nu, dat ten aanzien van de 'ultimate', de laatste waarden niet *wetenschappelijk* geverifieerd kan worden, dat ze 'er zijn' en evenmin dat ze objectief geldig zijn in enige absolute betekenis van de term:

*'Without assuming some suprahuman agent who sets up the standards it cannot be said that they are objectively there, independent of you and me...'*¹²

Een dergelijke conclusie laat een in sociologisch opzicht zeer relevant aspect van de objectiviteit van waarden terzijde. Waarden zijn voor wetenschappelijk gebruik zeer wel als 'objectief gegeven' te beschouwen en als feitelijk aanbod voor wetenschappelijke verwerking, voorzover ze namelijk beschouwd worden als van kracht in een bepaalde sociale context. De invoering van dit 'sociologisch gezichtspunt' leidt onontkoombaar tot het standpunt dat we ten aanzien van waarden kunnen spreken van hun *sociale objectiviteit* of hun *sociale geldigheid*; een standpunt, dat gemeengoed zou mogen zijn voor bedrivers van de sociale wetenschappen, maar dat in het boek van Brecht niet onomwonden onder woorden wordt gebracht. Vanuit het 'sociologisch gezichtspunt' is het zeer wel mogelijk om het objectief 'er zijn' en zelfs de sociale geldigheid van waarden aan te tonen; een tweeledige conclusie, die door de tweeledige betekenis van het woord geldigheid, namelijk in de zin van 'van gelding zijn — van kracht zijn' en van 'geldig zijn — als juist geaccepteerd worden', bij toeval geïllustreerd wordt. Het is dit sociologisch gezichtspunt, dat door Durkheim scherp geformuleerd is:

*"... il convient de rechercher si ce qui, dans l'individu, dépasse l'individu ne lui viendrait pas de cette réalité supra-individuelle, mais donnée dans l'expérience, qu'est la société."*¹³

Door uit te gaan van het individuele belevingsniveau kan men zich het duidelijkst waarden in hun sociale geldigheid voor ogen stellen — kan men ook het duidelijkst het raakvlak van waarden en normen formuleren. Wetenschappelijke verwerking van uitspraken van individuen over hun persoonlijk waardebesef kan de sociale component in de individuele waarde-opvattingen aantonen en wel in twee sterktes: enerzijds door te wijzen op het delen van dezelfde waarde-opvattingen door leden van een groep of samenleving, zonder dat de individuen zich dat bewust hoeven te zijn — anderzijds door erop te wijzen dat op individueel niveau het besef kan bestaan van een sociale druk om bepaalde opvattingen te huldigen of althans met de mond te be-

¹¹ id., p. 287.

¹² id., p. 288.

¹³ E. Durkheim, *Les Formes Élémentaires de la Vie Religieuse* (Paris 1960, 4e druk), p. 638.

lijden. Men gehoorzaamt dan aan de sociale norm dat men bepaalde waardeopvattingen *behoort* te hebben.

In één passage benadert Brecht dit standpunt en geeft daar tevens blijk van de juridische 'bias' in zijn denken. Hij onderscheidt daar een 'juridical validity'¹⁴: voor een bepaalde plaats en tijd kan men spreken van de juridische geldigheid van fundamentele rechtsbeginselen, waaraan gerechtshoven, wetgevers en anderen zich gehouden *behoren* te achten. De stap naar de 'sociale geldigheid' heeft hij ook daar niet gemaakt.

Voor het boek van Friedrich geldt in nog sterkere mate, wat we zeiden bij Brecht: als hij zich onthouden had van een bepaling van het waardebegrip en het aan de lezer had overgelaten eigen waardedefinities in te vullen, zou zijn betoog onaanvechtbaar zijn. Een uitspraak als:

*"The idea of equality, the value assumption in favor of equality, is beyond discursive proof with reference to many or all possible evaluations of man."*¹⁵

strookt volkomen met het standpunt van het 'Scientific Value Relativism'. Trouwens de gehele opzet van het boek — het ontwerpen van een encyclopedisch begrippenapparaat voor de politieke wetenschap — is volledig acceptabel vanuit het 'sociologisch gezichtspunt' in het benadrukken van de eis, dat verschijnselen als *legitimiteit* en *autoriteit* niet los zijn te behandelen van de in een samenleving geldende waarden te dien aanzien.

De bezwaren die tegen Friedrichs uitdrukkelijke behandeling van het waardebegrip en het vraagstuk van de waarde vrijheid ingebracht kunnen worden, zijn te herleiden tot zijn onduidelijke kennis-theoretische positie. In de *Introduction* tot zijn boek kiest Friedrich voor een naar het nominalisme neigend standpunt:

*"In short, we are, (. . .), never describing merely facts, but observations of these presumed facts."*¹⁶

Als voorbehoud tekent Friedrich hierbij aan, dat naar zijn mening "a correspondence with underlying reality must be supposed."¹⁷ Zijn opvatting over de aard van een wetenschappelijke definitie sluit hierbij aan; het gaat er niet om te ontdekken wat een term 'werkelijk betekent', maar om een verschijnsel in zo algemene vorm te beschrijven, als door de beschikbare gegevens toegestaan wordt en dan voor de benoeming van het verschijnsel te zoeken naar de term in het spraakgebruik, die het meest geschikt is.¹⁸

In Hoofdstuk 2 echter: *Function, Purpose and Value*, blijkt Friedrich een extreem *realistisch* standpunt in te nemen. Hij stelt, dat zowel inherente als instrumentele waarden 'er zijn'; hij spreekt over 'the object-like existence of values, facing the value-experiencing self as a datum to be experienced'.¹⁹ Niét om te besluiten tot zoiets als een sociale geldigheid in de boven aangegeven zin, maar om te komen tot een gezichtspunt dat door Brecht bestreden werd. Met zoveel woorden zegt Friedrich:

¹⁴ Brecht, p. 159.

¹⁵ Friedrich, p. 290.

¹⁶ *id.*, p. 9.

¹⁷ *id.*, p. 9.

¹⁸ *id.*, p. 3.

¹⁹ *id.*, p. 55.

“(. . .), *the values exist, whether there is someone to recognize them or not.*”²⁰ Het is onbegrijpelijk, hoe iemand dit standpunt kan innemen, die zegt zich te realiseren, dat hij zich bezighoudt met ‘observations about facts’ en bijgevolg geen stellige uitspraken kan doen over wat voorbij die observaties is: de realiteit.

Na op deze wijze waarden binnen het zijnde te hebben getrokken, het ‘existentiële’ in de woorden van Friedrich, komt hij tot de slotsom dat daarmee ook de door Brecht geformuleerde ontoelaatbaarheid is opgeheven om over te gaan van een redenering op Ought-niveau naar één op Is-niveau en omgekeerd. Friedrich stelt dat *value judgments* en *existential judgments* in elkaar omgezet kunnen worden.²¹ Hij probeert dat aan te tonen met een voorbeeld over monogamie. Als *value judgment* neemt hij ‘monogamy is good’. Deze waarde is instrumenteel voor de volgende doeleinden: bij een stelsel van monogamie krijgen kinderen meer aandacht — aandacht van de ouders voor hun kinderen bevordert hun ontwikkeling. Dit zijn nu volgens Friedrich *existential judgments* en hij zou dus een *value judgment* herleid hebben tot *existential judgments*. De geldigheid van de waarde zou daarmee aangetoond zijn, d.w.z. zijn verkieslijkheid t.o.v. andere rivaliserende waarden als polygamie, of ook: zijn intrinsieke waarde.

Bij de bestrijding van deze redenering moeten we onderscheiden de aanvechtbaarheid van een procedure, die waarden voor onderlinge vergelijking loskoppelt uit de sociale structuur, waarin ze van gelding zijn en de aanvechtbaarheid op logische gronden van Friedrichs redenering.

Strijdig met de logica is dat Friedrich herleidingen tot *existential judgments* noemt wat in feite herleidingen zijn van de waarde ‘monogamie’ naar de waarde ‘ontwikkeling van kinderen’. Nu kan men zich aan de ontwikkeling van zijn kinderen al dan niet iets gelegen laten liggen — dat berust op een *valuational judgment*, een waardeopvatting. Het suggestieve van Friedrichs redenering, waardoor de lezer geneigd is zijn herleiding tot een *existential judgment* als correct te beoordelen, ligt in het feit dat de meesten van ons de wenselijkheid van harmonieuze ontwikkeling van kinderen zullen onderschrijven, d.w.z. de geldigheid van de waarde niet discutabel achten.

Dan is er de vraag, of de slotsom: monogamie is goed, want de kinderen krijgen meer aandacht, op zichzelf dwingend is. Voorzover hier de functionele relatie tussen huwelijks- en gezinsvorm en de beschikbare aandacht voor kinderen aan de orde is, levert dat een vraagstuk van *existentiële* aard op, dat zich zeer wel voor wetenschappelijk onderzoek en wetenschappelijke uitspraken leent. Maar dan zal men moeten onderzoeken welke structurele oplossingen in een samenleving gevonden zijn ten dienste aan de ontwikkeling van kinderen, en niet als Friedrich voor de vuist weg één functioneel verband als exclusief moeten opdienen.

Hier blijken duidelijk de gevolgen van Friedrichs dubbelzinnige kennis-theoretische positie voor zijn analytische begrippenapparaat. Aan waarden is inderdaad een *existentiële*, een objectief aspect te onderkennen. Wat voor de wetenschappelijke beschouwer analytisch een waarde vormt, kan voor een ‘acteur’ in een sociale situatie een objectieve geldigheid hebben. Het niet

²⁰ id., p. 62.

²¹ id., p. 65.

scherp scheiden door Friedrich van deze aspecten van objectiviteit en subjectiviteit, van wat aan waarden *valuational* en *existential* is en zijn optie om de termen dan maar als onderling verwisselbaar te beschouwen, leidt er in feite toe dat de wetenschappelijke beschouwer de analytische logica wel overboord kan zetten. Het voor iedere menswetenschap optredende samengaan van de beide niveaus van subjectieve beleving en objectieve waarneming, al dan niet in dezelfde persoon, toont weer de bruikbaarheid aan van een analytisch begrip als 'sociale geldigheid' van een waarde. Een waarde leent zich als feitelijk waarneembaar tot wetenschappelijke studie, zonder de noodzaak met zich te brengen dat de wetenschapsbeoefenaar een uitspraak doet over de intrinsieke geldigheid van een waarde. Dat wetenschap nog steeds waarde-vrij in de door Brecht aangeduide zin kan zijn en zich toch met waarden als studieobject bezig kan houden, is, zelfs na lezing van Brecht, Friedrich ontgaan:

*"The full implications of this line of reasoning are obliging us to recognize that the so-called 'value-free' position is, in fact, a position based upon the valuational judgment that the community's values are irrelevant to the role of the researcher. Far from being 'objective', such a position is subjective to the degree of a scientific solipsism for which the symbol of the ivory tower is appropriate."*²²

Voor wie zich in dergelijke mate afsluit voor andermans redenering, is de ivoren toren ook niet zo'n gek symbool, dacht ik.

---

²² id., p. 67.